

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍNDÁ ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaqı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

QARAQALPAQ TILINDE BALÍQSHÍLÍQQA BAYLANISLI QURAL ATAMALARÍNÍŇ QOLLANILIWI

Kaypnazarova Miyrixan Kalmuratovna,
Gumanitar hám jámiyetlik pánlerdi
aralıqtan oqıtıw kafedrası docenti f.f.d.(PhD)

Annotaciya. *Bul maqalada qaraqalpaq tilindegi balıqshılıq kásibine baylanıslı leksika quramındaqı qural atamaları sóz etiledi. Olardıń jergilikli aymaq wákilleri tilinde qollanıw ózgeshelikleri qazaq tili menen salıstırılıp úyreniledi.*

Tayanış sózler. *Leksikologiya, dialektologiya, balıqshılıq kásibi, qural atamaları.*

Jámiyettiń, óndiristiń rawajlanıwı balıqshılıq kásibiniń búgingi kúnde de óz áhmiyetin joytpawı, balıqtı órshitiw, kóbeytiw ushın intensiv kóllerdiń, suw obektleriniń, balıq awlaw qurallarınıń payda bolıwı bul taraw boyınsha kásiplik leksikanıń jańadan-jańa birlikler menen tolıǵıwına tiykar boladı.

Qaraqalpaq til biliminde balıqshılıq kásibi leksikası máselelerine baylanıslı eń dáslepki pikirler T.Begjanovtıń 1960-1961-jıllardaǵı Moynaq rayonında júrgizilgen dialektologiyalıq ekspediciya materialları boyınsha maqalasında sóz etilgen [1].

Balıqshılıq kásibi xalıqtıń turmıs tárizinde pútkil millet penen birge jasap kiyatırǵan, uzaq dáwirdi, ótmishti óz ishine aladı. Sonlıqtan da, bul kásipte balıq awlaw qurallarınıń kópshiliginiń atamaları tariyxıy sózlerge aynalǵan. Ayırımları XIX ásirdeń baslarında rus balıqshılarınıń elimizge keliwi menen, rus tillik ózlestirmelerdiń de kóplep qollanıwı dálilleydi. Mısalı, *jolib* (russha *jolob*) – moykiden shıqqan suwdıń aǵıp ketetuǵın jolı, *merki* (russha *merka*) – balıqtıń uzınlıǵın ólsheytuǵın aǵash hám t.b.

Qaraqalpaq tilinde balıq awlaw quralları paydalanıw usıllarına qarap birneshe atamalardı iye. Máselen, balıqtı uslaw quralları, balıqtı awlaw quralları, balıqtı duzlaw quralları sıyaqlı islerde hár túrli qural túrleri paydalanıladı. T.Begjanov qaraqalpaq tiliniń Moynaq sóylesimi leksikası boyınsha arnawlı izertlew jumısında balıqshılıq kásibinde paydalanılatuǵın 60 tan aslam qural atamaların atap kórsetedi, al qaraqalpaq tiliniń dialektologiyalıq sózliginde bolsa balıqshılıqqa qatnaslı 100 den aslam qural atamaları berilgen. Prof. O.Dospanov dialektologiyalıq saparlarda Moynaq rayonu balıqshılarınan jıynalǵan materiallarda hám arnawlı sorawlıǵında balıqshılıq kásibine baylanıslı bir qatar qural atamaların atap ótedi. Mısalı: *jom* – bochkanıń ishindegi balıqtı qısıw ushın úskene, *iyelik* – awdıń jirtılǵan jerlerin kóngelew ushın úskene, *qáneti arqan* – arqannıń juwan túri, *mardan* – balıq salatuǵın idis, jekennen toqıydı, *shontay* – balıq awlaw úskenesi t.b.» [2]. Bul atamalırdıń

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIWDIŃ INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

basım kópshiligi búgingi kúnde de tilimizde ónimli qollanıladı, ayırımlarınıń mánisi tarayǵan.

Qaraqalpaq tiliniń arqa hám qubla dialektlerinde qollanılatuǵın balıqshılıqqa baylanıslı qural atamaların qazaq tili dialektlerindeki formaları menen salıstıranıımızda bir qatar uqsas hám ayırmashılıqlardı ushıratamız. Ayırımları bir tilde qollanılsa, ekinshi tilde ulıwma qollanılmaydı, yamasa ádebiy tilde ushıraspaydı [3]. Biz tómendegi keste arqalı qaraqalpaq tilindeki balıqshılıqqa baylanıslı qural atamaların qollanıluwın arqa hám qubla dialektlerde hám qazaq tilinde qollanıluwın salıstırıp óteniz.

Qaraqalpaq tiliniń arqa dialektinde	Qaraqalpaq tiliniń qubla dialektinde	Qaraqalpaq ádebiy tilinde	Qazaq tili dialektlerinde
<p>Derek: (1) Nasırov D.S., Dospanov O.D. <i>Qaraqalpaq tiliniń dialektologiyalıq sózligi.</i> Nókis, Qaraqalpaqstan, 1983.</p> <p>(2) <i>Qaraqalpaq tili arqa dialekti sóylesimleri materialları (K.M)</i></p>	<p>Derek: Dospanov O.D. <i>Qaraqalpaq tili qubla dialektiniń leksikası.</i> Nókis, Qaraqalpaqstan, 1977.</p>	<p>Derek: <i>Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi.</i> Nókis, Qaraqalpaqstan, IVt. 1992.</p>	<p>Derek: (1). Qaliev Ğ., Saribaev Sh. <i>Qazaq dialektologiyası.</i> Almatı, Ana tili, 1991.</p> <p>(2) Ğarifulla Á., Yderbaev A. <i>Dialektologiyalıq sózdik.</i> – Almatı: Arıs, 2017. – 800 b.</p>
<p><i>sholpı</i> – awlanǵan balıqtı súzip shıǵarıw quralı (340-b.) (1)</p> <p>Pisken bawırsaqtı maydan alıwda qollanıladı (Shomanay rayonu, «Tashkent» APJ).(2)</p>	<p><i>súzaki</i></p>	<p><i>súzeki</i> – suyıq awqattıń qoyıwın, túyirin súzip alıw ushın arnalǵan buyım</p>	<p><i>tospay</i> – iyrimde balıq uslaytuǵın súzeki. (1)</p>
<p><i>duzbel</i> – balıqtı duzlaǵanda qollanılatuǵın qural</p>	<p><i>duzbel</i></p>	<p><i>duzǵalaq</i></p>	<p>-</p>

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIVDIN INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

(105-b.) (1)			
<i>iytergish</i> – shańnıń ishindegi balıqlardı awdarıstratuǵın qural (139-b.) (1)	-	<i>qalaq</i>	<i>iterqul</i> – balıqlardı awdarıstratuǵın qural (1)
<i>ilmek</i> – ushı bizdey qarmaq sıyaqlı qural. Moynaq rayonu. (2)	-	<i>ilmek</i>	<i>áttik</i> – qarmaqtıń tili. (1)
<i>qalqı</i> – suwdan balıq awlawda awdıń salınǵan jerin ańlatıp turadı. (176-b.) (1)	<i>qaltqı</i>	<i>qalqı</i>	<i>balberki</i> – qalqınıń túri
<i>kershi</i> – balıq awlaw quralı. Ílaqa, sazandı uslawǵa arnalǵan qarmaq (156) (1)	-	<i>qarmaq</i>	<i>morda</i> – aw quralınıń túri. (1) <i>shanaq/shildek</i> . Qamıstan, taldan toqılǵan balıq awlaytuǵın kural (2)

Bul kestede salıstırıwǵa alınǵan mısallarıımızda qaraqalpaq hám qazaq tillerinde balıqshılıqqa baylanıslı qural atamalarınń qollanıwına qarap hár túrli atamalarda berilgenligin ańladıq.

Dialektlik sózler hár qanday tildin sap óz sózlik qatlamındaǵı sózlerden boladı, ayırım jaǵdaylarda basqa tillik ózlestirmelerdin fonetikalıq jaqtan pútkilley ózgeriske ushırawı yamasa ayırım tillerdin gibrıdlesiw procesi, ishki til nızamlılıqları arqalı, qońsılas genetikalıq jaqtan tuwısqan tillerdin óz ara jaqınlıǵı, bir millet wákilleriniń qońsılas aymaqlarda uzaq jıllar qarım-qatnas jasawı, basqa tillik ózlestirmelerdin kúshli deformaciyaǵa ushırawı nátiyjesinde de júzege keledi.

Balıqshılıqqa baylanıslı qural atamaları, olardıń atqaratuǵın xızmeti, balıqshılıq kásibinde qollanıw jaǵdaylarına qaray, arqa dialektlik aymaq xalqı bul kásip penen oǵada erte dáwirlerden shuǵıllanǵanlıǵın, balıq awlaw qurallarınıń derlik basım kópshiligi qol miyneti arqalı jasalǵanlıǵın, balıq awlaw quralların máselen, shanalardı soǵıwda súyekten al, balıq saqlaw orınların soǵıwda jekennen, qamıstan islegenliginiń gúwası bolamız.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIVDIN INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Demek, balıqshılıq leksikası ulıwma tilimizdiń leksikasınıń belgili bólegin qurap, dialektlerde, sóylesimlerde onıń variantları, parallelleriniń qollanılıwı – bul kásiplik dialektizmlerdiń mánileriniń keń izoglossalıq tarqalıw shegine iye ekenligin dálilleydi. Sonday-aq, balıqshılıq kásibine baylanıslı dialektlik birlikler qaraqalpaq tilinde xalıqtıń hár qanday uǵımǵa atama beriwde biytákirar, bay sóz saplaw, atama qoyıw sheberligin ayqın kórsetip bere aladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Бегжанов Т. Балықшылық кәсібине байланыслы лексикадан// ӨзССР ИА ҚҚФ Хабаршысы. – Нөкис, 1964. - № 4 (18). – Б. 85-93.
2. Доспанов О.Қарақалпақ тилинің диалектологиялық сөзлиги. (Қолжазба №105-дәптер). – Нөкис, 1969. – Б. 172. (Бул сөзлик ӨзРИА ҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу институтының қарақалпақ тили хәм тарийхы хәм диалектологиясы бөлиминиң фондында сақлаўлы).
3. Каупназарова М. Qaraqalpaq tili arqa dialektiniń kásiplik leksikası. Nokis: Bilim, 2021.